

Л.В. БЕНЗЕЛЬ
Р.Є. ДАРМОГРАЙ
П.В. ОЛІЙНИК
І.А. БЕНЗЕЛЬ

Лікарські рослини і фітотерапія.

Фітотерапевтична рецептура

РЕКОМЕНДОВАНО
Міністерством освіти і науки
України як навчальний посібник
для студентів вищого фармацевтичного
навчального закладу і фармацевтичних
факультетів вищих медичних навчальних
закладів IV рівня акредитації

КИЇВ
ВСВ «МЕДИЦИНА»
2010

УДК 615.03;616-03

ББК 53.52я73

Л56

Лист МОН України № 1/11-7782 від 13.08.2010 р.

Рецензенти:

О.М. Ганич — директор НДІ фітотерапії Ужгородського національного університету, доктор медичних наук, професор кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб;

А.Р. Грицик — завідувач кафедри фармації Івано-Франківського національного медичного університету, доктор фармацевтичних наук, доцент;

Я.С. Гудивок — професор кафедри клінічної фармації з курсом клінічної фармакології Івано-Франківського національного медичного університету, доктор медичних наук

Л56 Лікарські рослини і фітотерапія (фітотерапевтична рецептура): навч. посіб. / Л.В. Бензель, Р.Є. Дармограй, П.В. Олійник, І.Л. Бензель. — К.: ВСВ «Медицина», 2010. — 400 с.

ISBN 978-617-505-069-9

У навчальному посібнику описано правила виписування та оформлення рецептів для виготовлення лікарських форм з лікарської рослинної сировини. Наведено лікарські форми з разовими і добовими дозами окремо для кожної зі 142 лікарських рослин, що їх застосовують у вітчизняній та зарубіжній науковій медицині. Систематизовано понад 500 фітотерапевтичних прописів з арсеналу болгарських, німецьких, польських, чеських і вітчизняних фітотерапевтів.

Навчальний матеріал скомпоновано у вигляді рецептурного довідника українською та латинською мовами, назви рослин подано англійською, німецькою, французькою, польською та чеською мовами.

Для студентів вищого фармацевтичного навчального закладу і фармацевтичних факультетів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації.

ББК 53.52я73

ISBN 978-617-505-069-9

© Л.В. Бензель, Р.Є. Дармограй,
П.В. Олійник, І.Л. Бензель, 2010
© ВСВ «Медицина», 2010

ПЕРЕДМОВА

Сучасна медична наука і практика широко використовують фітотерапевтичні лікарські засоби у лікуванні пацієнтів з різноманітними захворюваннями. Спираючись на давній історичний досвід і сучасні наукові досягнення в галузі фармакогнозії, фармакології, біологічної та фармацевтичної хімії, аптечної і промислової технології ліків, створено величезну кількість препаратів на основі біологічно активних речовин, отриманих із лікарської рослинної сировини. Однак у процесі наукових досліджень і практичного застосування діючих речовин, виділених у чистому вигляді з рослинної сировини, виявлено, що їхня ефективність значно нижча порівняно з неочищеними рослинними препаратами. Наприклад, жоден із глікозидів наперстянки в очищеному вигляді не розчиняється у воді. Це стосується також речовин, виділених із коробочок снодійного маку, кори хінного дерева і деяких інших видів лікарської рослинної сировини. Тому застосування фітотерапевтичних методів лікування з використанням лікарських засобів, виготовлених в аптеках безпосередньо з лікарської рослинної сировини у вигляді настоїв, відварів, настоянок, екстрактів, інтрактів тощо, набуває важливого значення для підвищення ефективності лікування багатьох захворювань.

Особливо це стосується хронічних захворювань і тих, які потребують тривалого систематичного лікування. Індивідуальний підхід до лікування таких хворих був і залишається одним з основних принципів індивідуалізованої терапії. У реалізації цих принципів належне місце займають фітотерапевтичні лікарські засоби у вигляді різноманітних екстемпоральних лікарських форм, які пройшли випробування часом, перевірені на практиці і не втратили свого значення й понині. З точки зору психологічного впливу, фітотерапевтичні лікарські засоби, виготовлені за індивідуальним прописом для конкретного хворого, справляють значно вищу лікувальну дію, аніж деякі лікарські засоби промис-

лового виробництва, які розраховані на лікування певної хвороби, а не конкретного хворого. Окрім високої терапевтичної ефективності фітотерапевтичні лікарські засоби, виготовлені в аптеках, майже не містять допоміжних речовин, вартість їх значно нижча від вартості ліків промислового виробництва, що має значення для малозабезпечених верств населення.

Застосування фітотерапевтичних методів лікування зумовлене наявністю в лікарських рослинах не тільки складних біологічно активних речовин природного походження, які справляють чітко виражений вплив на тканини, органи і системи організму (алкалоїдів, вітамінів, кардіоглікозидів, флавоноїдів, сапонінів, органічних кислот, ефірних олій, мікроелементів тощо), а й цілого комплексу так званих похідних, або баластних, речовин, кожна з яких окремо може не володіти лікувальними властивостями. Окрім того, біологічно активні комплекси речовини рослинного походження утворюються в живих рослинних клітинах, які мають багато спільного з клітинами людського організму, тобто вони вже пройшли біологічний цикл, більш споріднений з людським організмом, ніж синтетичні чи отримані із рослин речовини в чистому вигляді.

Фармацевтичний ринок України переповнений зарубіжними фітотерапевтичними препаратами промислового виробництва. Їхня вартість досить висока, проте терапевтична ефективність багатьох із них сумнівна. Україна має власну, достатньо потужну сировинну базу лікарських рослин. Тут росте близько 5000 видів вищих квіткових рослин, із них у науковій медицині використовують трохи більше 200 видів. Наявність спеціалізованих підприємств і фермерських господарств, які вирощують лікарські рослини, достатньої кількості виробників фармацевтичної продукції і кваліфікованих наукових працівників дають змогу створити в Україні власне промислове виробництво й аптечне виготовлення достатньої кількості високоефективних фітотерапевтичних лікарських засобів.

Необхідність упровадження в практику охорони здоров'я фітотерапевтичних методів профілактики і лікування різних захворювань та підготовки відповідних фахівців була визнана медичною громадськістю України. Відповідно до Наказу МОЗ України № 405 від листопада 1997 р. та інструктивного листа МОН України № 1/9.333 від 31 серпня 1999 р. було створено нову навчальну дисципліну і спеціалізацію "Лікарські рослини і фітотерапія",

яка внесена в тимчасовий перелік спеціалізацій спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою.

Проте останніми роками у структурі екстемпоральної рецептури аптек помічено чітку тенденцію до зменшення кількості фітотерапевтичних прописів. Це можна пояснити кількома чинниками: наявністю надзвичайно широкого асортименту синтетичних і рослинних лікарських засобів промислового виробництва, відсутністю фітотерапевтичних рецептурних довідників з науково обґрунтованими, а не тільки народними, фітотерапевтичними прописами, а найголовніше, недостатністю знань у сучасних лікарів щодо правил виписування рецептів і застосування екстемпоральних фітотерапевтичних лікарських форм.

Зацікавленість фахівців медичного, фармацевтичного та біологічного профілю в отриманні вірогідної інформації з питань практичного застосування екстемпоральних фітотерапевтичних лікарських форм наштовхується на дефіцит науково обґрунтованих видань, підручників і навчальних посібників у цій галузі.

Автори цього навчального посібника мали на меті систематизувати найефективніші фітотерапевтичні прописи і відомості про лікарську рослинну сировину, що застосовують у вітчизняній та зарубіжній науковій медицині. Для ліпшого засвоєння і практичного використання лікарями і провізорами навчальний матеріал викладено у вигляді рецептурного довідника латинською та українською мовами. Ботанічні назви лікарських рослин подано вісьмома мовами (латинською, українською, російською, англійською, німецькою, французькою, польською та чеською), що дає змогу ідентифікувати рослини і порівнювати застосування їх, використовуючи зарубіжні публікації. Латинською та українською мовами наведено також назви лікарської рослинної сировини, фармакологічну дію, назви лікарських форм з разовими і добовими дозами для кожної зі 142 лікарських рослин, назви захворювань.

Авторами зібрано і систематизовано за способом застосування і захворюваннями понад 500 фітотерапевтичних прописів, що їх використовує зарубіжна і вітчизняна наукова медицина. У навчальному посібнику вміщено відомості тільки про стандартизовану лікарську рослинну сировину, яку включено до вітчизняних та зарубіжних фармакопей. В окремих розділах викладено загальні правила виготовлення лікарських форм із лікарської рослинної сировини, характеристику хімічного складу і фармаколо-

Передмова

гічної дії біологічно активних речовин лікарських рослин. У посібнику містяться алфавітні покажчики назв лікарських рослин вісьмома мовами, алфавітні і систематичні покажчики назв лікарської рослинної сировини, назв захворювань і рецептів українською та латинською мовами.

Автори розуміють, що ця робота не претендує на вичерпну інформацію і будуть вдячні за всі поради і зауваження стосовно навчального матеріалу, викладеного у навчальному посібнику.

Розділ 1

ВИМОГИ ДО ВИПИСУВАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕПТІВ НА ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ І ВИРОБИ МЕДИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Структура рецепта і правила його оформлення

Рецепт — це письмове звернення лікаря до фармацевта з пропозицією перетворити лікарську речовину чи лікарську рослинну сировину на відповідну лікарську форму і видати її хворому із зазначенням способу використання. Рецепт є однією з форм лікарської документації, обов'язково засвідчується підписом та особистою печаткою лікаря, виписується на рецептурному бланку відповідної форми. Рецепти виписують розбірливим почерком, чорнилом або кульковою ручкою з обов'язковим заповненням усіх граф рецептурного бланка. Виправлення не допускаються. Рецепт складається із шести частин.

У *першій частині* рецепта (*inscriptio*) вказують назву лікувального закладу, його адресу і телефон; прізвище, ініціали та вік хворого; прізвище та ініціали лікаря, дату виписування рецепта.

Друга частина рецепта (*invocatio*) — це традиційно визначена форма звертання лікаря до фармацевта. Саме звернення вказується у скороченій формі — “Rp.”, від слова “Recipe”, що означає “візьми”.

Третя частина рецепта (*designatio materialium*, або *praescriptio*) містить перелік і кількість лікарських речовин або лікарської рослинної сировини, які входять до складу цієї лікарської форми, що її має виготовити фармацевт. Перелік інгредієнтів для виготовлення вказаної у рецепті лікарської форми може містити основну діючу речовину (*Basis*); допоміжні діючі речовини (*Adiuvans*);

коригувальні, індіферентні речовини, які поліпшують органолептичні властивості лікарської форми (*Corigens*); індіферентні речовини для забезпечення відповідної форми лікарського засобу (*Constituens*).

Лікарські речовини у рецепті пишуть латинською мовою в родовому відмінку одну під одною, кожен з нового рядка; спочатку вказують найменування отруйних і наркотичних засобів, потім — решти. Власні назви усіх лікарських засобів пишуть з великої літери (*foliorum Digitalis*). Кожний новий рядок також починають з великої літери.

Кількість лікарських речовин або лікарської рослинної сировини, що входять до складу лікарської форми, вказують на рецептурному бланку праворуч, поряд із назвою лікарської речовини або на один рядок нижче. Кількість рідинних речовин вказують у грамах, мілілітрах або краплях. Якщо в рецепт входить рідинна лікарська речовина, дозована у краплях, то кількість крапель позначають римськими цифрами, наприклад *gtt. IV* (*guttas IV* — крапель чотири). Масу решти лікарських речовин вказують у грамах (наприклад, 0,01; 0,2; 1,0 і т. д.).

Четверта частина рецепта (*Subscriptio*) містить вказівку про кількість і вид лікарської форми, що її має виготовити фармацевт із зазначених у частині третій інгредієнтів. Для цього використовують літеру “*M*” — скорочення латинського слова “*Misce*” — змішай або “*Misceatur*” — хай буде змішано і вказують вид лікарської форми. Кількість лікарської форми (кількість доз) вказують після літери “*D*” — скорочення латинського слова “*Datur*” — хай буде видано.

П’ята частина рецепта (*Signatura*) призначена для конкретної і докладної вказівки щодо способу і кількості вживань хворим цієї лікарської форми. Сигнатура вказується українською мовою після букви “*S*”, скорочення латинського слова “*Signa*” — познач. Лікар також має зазначити, коли приймати цю лікарську форму — до їди (*ante cibos*) чи після їди (*post cibos*).

Кількість лікарської форми на одне приймання і кількість приймань на день (*pro dosis* — разова доза; *pro die* — добова доза) для рідинних лікарських форм вказують у грамах і мілілітрах; чайних, десертних або столових ложках; краплях.

1 чайна ложка вміщує 5 мл рідини;

1 десертна ложка вміщує 10 мл рідини;

1 столова ложка вміщує 15 мл рідини;

Вимоги до виписування та оформлення рецептів...

- 1 грам водного розчину містить 20 крапель;
- 1 грам спиртового розчину містить 40 крапель;
- 1 грам ефіру і ефірного розчину містить 60 крапель;
- 1 грам олійного розчину містить 30 крапель.

Шоста частина рецепта — це особистий підпис лікаря, скріплений особистою печаткою.

Часом для прискорення виготовлення та відпуску екстемпоральних лікарських засобів лікар може зробити позначення у верхній частині рецептурного бланка ліворуч: “*Cito*” — швидко; “*Citisimo*” — дуже швидко; “*Statim*” — негайно. Ці слова зазвичай підкреслюють або після них ставлять знак оклику.

За потреби повторного виготовлення цієї лікарської форми на рецепті ставлять позначку “*Repetatur*” — повторити або “*Reitereitur*” — хай буде повторено. Слова “*Bis repetatur*” означають, що цю лікарську форму можна виготовляти і видавати хворому двічі без переписування рецепта. Позначка у рецепті “*Semper reituretur*” — “хай повторюється завжди” означає, що цю лікарську форму можна виготовляти постійно без переписування рецепта. Найважливіші рецептурні скорочення вказано у табл. 1.

Таблиця 1

Рецептурні скорочення

(додаток до Правил виписування рецептів та вимог-замовлень на лікарські засоби і вироби медичного призначення)

Скорочення латинською мовою	Повне написання латинською мовою	Переклад
aa	ana	по, порівну
ac., acid.	acidum	кислота
amp.	ampulla	ампула
aq.	aqua	вода
aq. pur.	aqua purificata	очищена вода
but.	butyrum	масло (тверде)
comp., cps., sp.	compositus (a, um)	складний
D.	Da, Detur, Dentur	видай, нехай буде видано, нехай будуть видані
D. S.	Da Signa, Detur Signetur	видай, познач; нехай буде видано, позначено; видати, позначити

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Розділ 1. ВИМОГИ ДО ВИПISУВАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕПТІВ НА ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ І ВИРОБИ МЕДИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	7
Структура рецепта і правила його оформлення.....	7
Загальні вимоги до виписування та оформлення рецептів на лікарські засоби і вироби медичного призначення	13
Оформлення вимог-замовлень на лікарські засоби і вироби медичного призначення	20
Особливості виписування рецептів для виготовлення лікарських форм з лікарської рослинної сировини	22
Розділ 2. ХІМІЧНИЙ СКЛАД І ОСНОВНІ БІОЛОГІЧНО АКТИВНІ РЕЧОВИНИ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН	36
Розділ 3. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРИГОТУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ФОРМ ІЗ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ	86
Розділ 4. ЛІКАРСЬКА РОСЛИННА СИРОВИНА: ФАРМАКОЛОГІЧНА ДІЯ ТА ОСНОВНІ ЛІКАРСЬКІ ФОРМИ.....	93
Розділ 5. ФІТОТЕРАПЕВТИЧНІ ПРОПИСИ	210
Література	356
Алфавітний покажчик латинських назв лікарських рослин	360
Алфавітний покажчик назв рослин українською мовою	363
Алфавітний покажчик назв рослин російською мовою	366
Алфавітний покажчик назв рослин англійською мовою.....	369
Алфавітний покажчик назв рослин німецькою мовою	371
Алфавітний покажчик назв рослин французькою мовою	373

Зміст

Алфавітний покажчик назв рослин польською мовою	375
Алфавітний покажчик назв рослин чеською мовою.....	377
Алфавітний покажчик латинських назв лікарської сировини	380
Алфавітний покажчик латинських назв хвороб.....	384
Алфавітний покажчик захворювань	389
Системний покажчик фітотерапевтичних рецептів по захворюваннях	394